

Witold Brzeziński

Zakład Filozofii Edukacji, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Przypadki życia Doroty z Wrześni, żony wojewody poznańskiego Jana Ostroroga Przyczynek do historii kobiet w późnośredniowiecznej Polsce

Na gruncie historii kobiet uprawianej przez polskich mediewistów przedmiotem badań o charakterze biograficznym, pokazujących ich losy w sposób zindywidualizowany, są przede wszystkim dzieje życia „niezwykłych” kobiet — córek i żon władców polskich¹. W wypadku kobiet spoza dynastycznego kręgu takich biograficznych studiów zasadniczo brakuje². Jak można przyjąć,

¹ Wgląd w dorobek polskiej historiografii mediewistycznej poświęconej historii kobiet daje J. Gilewska-Dubis: *Kobieta w średniowiecznej Polsce w historiografii polskiej od połowy XIX do przełomu XX i XXI wieku. Zarys problematyki*. W: *Oczekiwanie kobiet i wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*. Red. B. Płonka-Syroka. Warszawa 2007, s. 205—250; o kobietach z kręgu dynastycznego zob. s. 210—227. Z opublikowanych ostatnio zob. pomieszczone w zbiorze *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne* (red. W. Zawitkowska. Rzeszów 2010) prace K. Niemczyk: *Pierwsze małżeństwa Elżbiety Pileckiej* (s. 66—75) i M. Koczerskiej: *Królowa Zofia Holszańska — jej osobowość i rola polityczna* (s. 76—95) oraz studium B. Czwojdrak: *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa 2012.

² Co nie znaczy, że ich w ogóle nie ma. Mając na uwadze kobiety z kręgu szlacheckiego, w pierwszej kolejności warto wskazać na pomieszczone w zbiorze *Kobiety o kobietach. Studia i szkice...* prace A. Sochackiej: *Dama pobożna — przyczynek do religijności kobiet w Polsce u schyłku średniowiecza* (s. 31—51), omawiającą kwestię religijności kobiet z warstwy możnowładczej na przykładzie Barbary Czyżowskiej i jej życia, oraz B. Czwojdrak: *Od Doroty do Petroneli — kobiety w życiu Dzierśława Rytwiańskiego herbu Jastrzębiec* (s. 96—104), przybliżającą postacie matki i żon Dzierśława Rytwiańskiego. Również autorzy monografii poświęconych rodom i rodzinom możnowładczym poświęcają uwagę indywidualnym losom kobiet, przedstawiając, na tyle, na ile pozwalają źródła, podstawowe informacje genealogiczne

tym, co przede wszystkim zniechęca badaczy do ich podejmowania, jest lakoniczność źródeł i fragmentaryczność przekazywanych przez nie informacji o kobietach. Jednak w niektórych przypadkach, przynajmniej w odniesieniu do kobiet z warstwy możnowładczej i średnioszlacheckiej okresu późnego średniowiecza, źródła stosunkowo obszernie informują o podejmowanych przez nie bądź z ich udziałem działaniach, umożliwiając czasami również dokładniejsze odtworzenie jakiegoś całego fragmentu bądź nawet fragmentów ich życia. Zebrane razem, przekazy te pozwalają na zaprezentowanie losów kobiet w formie biograficznego opisu. Tak jest też w wypadku wskazanej w tytule Doroty z Wrześni, której osobie i dziejom życia poświęcono niniejszy tekst. Jego celem, oprócz rekonstrukcji owych dziejów, jest także przedstawienie możliwości, jakie niesie późnośredniowieczny materiał źródłowy dla odtworzenia indywidualnych losów kobiet z warstwy możnowładczej i średnioszlacheckiej.

* * *

Dorota wywodziła się z rodziny dziedziców Wrześni z rodu Porajów³. Pisząc o niej, autorzy prac poświęconych jej mężowi Janowi Ostrorogowi poprzestawali jedynie na wymienieniu jej imienia i określenia odmiejscowego (z Wrześni) lub rzadziej protonazwiska (Wrześnińska), nie wskazując ani jej ojca, ani też nie określając bliżej jej miejsca w genealogii rodziny Wrześnińskich⁴. Na podstawie informacji przekazanych przez źródła jest jednak możli-

oraz opis zdarzeń będących ich udziałem. Zob. zwłaszcza monografię J. Sperki *Szafraniec herbu Stary koń* (Katowice 2001), w której w odrębnym aneksie zawarto w formie „minibiogramów” informacje o żonach i córkach Szafranców.

³ Wielkopolscy Porajowie jak dotąd nie doczekali się swojej monografii. Stąd głównym źródłem informacji o nich jest wciąż publikacja S. Kozierowskiego *Ród Porajów-Różyców* (RHer 1928—1929, T. 9), gdzie o dziedzicach Wrześni w badanym okresie dostępne jest na s. 117 zestawienie informacji źródłowych. Zob. także pracę M. Niwińskiego: *Stosunki rodzinne Bodzanty biskupa krakowskiego*. Mies. Her. 1915, nr 2—3, s. 37—40; nr 4, s. 53—58 oraz z nowszych: B. Nowak: *Poraici w konfederacji Maćka Borkowica w 1352 roku*. W: „Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza”. Nr 4: *Krzyżowcy, kronikarze, dyplomaci*. Red. B. Śliwiński. Gdańsk—Koszalin 1997, s. 95—114.

⁴ Tak: A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot i pismo o naprawie Rzeczypospolitej: studium z literatury politycznej XV wieku*. Warszawa 1884, s. 48—51; *Ostroróg Jan*. W: PSB, T. 24, s. 504; J. Wiesiołowski: *Ostroróg Jan*. W: *Wielkopolski słownik biograficzny*. Warszawa—Poznań 1981, s. 537—538. A. Pawiński, przytaczając odpowiednie przekazy źródłowe (s. 50 oraz aneks), wymienia jej brata Macieja Wrześnińskiego, ale nie podaje, kim był ich ojciec. Również na wymienieniu jej brata Macieja poprzestano w haśle: *Ostroróg w: Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (dalej: SHGWP). Cz. 3. Z. 3. Oprac. K. Górka-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska. Red. A. Gąsiorowski. Poznań 1997, s. 501. Z kolei Z. Górczak owego Macieja błędnie identyfikuje jako ojca Doroty, zob. Tenże: *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku*. Poznań 2007, s. 324, 326.

we ustalenie filiacji Doroty. Jako jej brat rodzony został bowiem wymieniony w zapiskach sądowych Maciej Wrzesiński⁵, o którym z kolei wiadomo, że był dowodnie synem kasztelana biechowskiego Piotra z Wrześni⁶. Tegoż Piotra należy umieścić w kręgu wnuków Zawiszy, znanego ze źródeł dziedzica Wrześni w drugiej połowie XIV wieku⁷, jednego z synowców Bodzęty z Wrześni i Jankowa, biskupa krakowskiego (1348—1366)⁸. W 1399 roku ów Zawisza już nie żył, w źródłach wystąpiła wówczas wdowa po nim, Wichna⁹. Jego synami byli: Mikołaj i Jan¹⁰. Ten pierwszy to ojciec czterech braci: Dobiesława, Jerzego, Mikołaja i Jana¹¹. Dwaj pierwsi z nich objęli urzędy ziemskie. Dobiesław został sędzią kaliskim (1461—1467)¹², a Jerzy kasztelanem śremskim (1489—1493)¹³. Natomiast drugi z synów Zawiszy, Jan, był ojcem wymienionego już Piotra oraz Mikołaja, Zawiszy i Jana¹⁴. Zostali oni zrodzeni z jego związku z Ofką, córką wojewody gniewkowskiego Włodka z Domaborza z rodu Pałuków¹⁵.

Spośród wymienionych synów Jana jedynie ojciec Doroty podążył drogą kariery urzędniczej, obejmując kasztelaninę biechowską, najpewniej jeszcze w 1471 roku¹⁶. Była to jednak godność stojąca stosunkowo nisko w hierarchii,

⁵ AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 213v, 250: „apud generosum Mathiam Wrzeszyński fratrem suum germanum”.

⁶ AP Poznań, Pyzdry Z. 14, k. 311—311v; Gniezno Gr. 8, k. 31, 61.

⁷ Zob. *Die ältesten grosspolnischen Grodbücher*. Wyd. J. Lekszycki. T. 2. Leipzig 1888, według indeksu.

⁸ M. Niwiński (*Stosunki rodzinne...*, s. 58) Zawiszę i jego brata Jana uznał za synów Tomasza, B. Nowak (*Poraici...*, s. 106) skłonny jest zaś widzieć w nich synów Stefana, drugiego z braci biskupa krakowskiego.

⁹ *Die ältesten grosspolnischen Grodbücher...*, T. 2, nr 766.

¹⁰ Pewne informacje o nich zestawia S. Kozierowski: *Ród Porajów-Różyców...*, s. 121—122. Pochodzenia Mikołaja od Zawiszy dowodzi określenie go jako syna Wichny — AP Poznań, Pyzdry Z. 1, k. 107v. Z kolei o Janie wiadomo, że to brat rodzony Mikołaja — AP Poznań, Pyzdry Z. 3, k. 116. Również znani z innych zapisów jako synowie Jana — Zawisza i jego bracia — zostali określani jako *filiastros* Mikołaja — AP Poznań, Gniezno Gr. 1, k. 13v—14.

¹¹ Pochodzenie Dobiesława od Mikołaja Wrzesińskiego jest bezpośrednio potwierdzone źródłowo, zob. AP Poznań, Gniezno Gr. 1, k. 6v, 14v. On sam z kolei wraz z Mikołajem, Jurgą i Janem zostali określani jako bracia rodzeni niedzielni, dziedzice z Wrześni, zob. AP Poznań, Gniezno Z. 7, k. 109 (1452 r.).

¹² UrzWp, s. 122, nr 196.

¹³ Tamże, s. 164, nr 554.

¹⁴ Jako synowie Jana z Wrześni w znanych mi przekazach źródłowych bezpośrednio zostali określani Mikołaj i Zawisza, zob. AP Poznań, Gniezno Z. 2, k. 118; Pyzdry Z. 9, k. 170v, 184v. Ciż dwaj oraz Piotr i Jan określani są jako bracia z Wrześni, zob. AP Poznań, Pyzdry Z. 9, k. 41, 80.

¹⁵ W. Brzeziński: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*. Wrocław 2012, s. 179—181.

¹⁶ Pierwsze wystąpienie z tytułem kasztelana biechowskiego przynosi wpis z 14 stycznia 1472 r., natomiast poprzednik Piotra na urzędzie, Florian z Wrzącej, zmarł po 17 stycznia a przed 13 września 1471 r., zob. UrzWp, nr 11 i 12.

przez jego następców łączona ze sprawowaniem urzędu sędziego kaliskiego¹⁷. Piotr zmarł po 5 marca 1482 roku a przed 10 maja 1483 roku¹⁸. Pochodzenie jego żony Jadwigi nie jest znane. W źródłach wymieniana jest dopiero po śmierci Piotra, występuje sama bądź razem ze swoimi synami, znanym już Maciejem oraz Janem¹⁹. Żaden z nich nie objął urzędu. Żoną Jana została Magdalena, córka chorążego poznańskiego Mikołaja z rodziny Tomickich herbu Łódzia²⁰.

Oprócz braci Dorota miała jeszcze siostry. Źródła informują o czterech z nich. Pierwsza to Róża, która została żoną Mikołaja Śmigielskiego. Jej mąż pochodził z możnej rodziny Bnińskich z rodu Łodziów; był synem kasztelana międzyrzeckiego Wojciecha z Bnina²¹. W dniu 10 maja 1483 roku zapisał on Różę 200 grzywien posagu i tyleż grzywien wiana²². To pieniądze pozyskane od Macieja i Jana z Wrześni, którzy z zastrzeżeniem prawa wykupu zapisali mu owe 200 grzywien posagu na połowie miasta Żerków i połowie wsi Lisewo²³. Drugą z sióstr Doroty była Jadwiga, żona Piotra Świątkowskiego. O niej również informuje wpis z 10 maja 1483 roku, odnotowujący, że Maciej i Jan, synowie zmarłego Piotra Wrzesińskiego, zapisali z zastrzeżeniem prawa wykupu 200 grzywien posagu za ich siostrę rodzoną Jadwigę Piotrowi Świątkowskiemu na 10 łanach osiadłych we wsi Opieszyn koło miasta Września²⁴. Równocześnie Piotr zapisał jej 200 grzywien posagu i tyleż grzywien wiana na całej wsi Uścikowo w powiecie kcyńskim²⁵. W przeciwieństwie zarówno do męża Róży, jak i mężów pozostałych sióstr Doroty, Piotr Świątkowski i jego rodzina są mniej znani. O nim wiadomo, że w latach 1491—1493 występował w źródłach jako burgrabia kcyński²⁶. Trzecią z córek Piotra poznajemy z wpisu z 1494 roku. Czytamy w nim, że Maciej i Jan, bracia rodzeni niedzielni, dziedzice we Wrześni, usiłowali uzyskać skwitowanie ich z ojcowizny i macierzyzny przez ich siostrę rodzoną Annę, żonę Wojciecha Sobockiego, którą ten zobowiązał się stawić w grodzie w Pyzdrach, a czego ta nie uczyniła²⁷. To jej 24 kwietnia 1484 roku w grodzie poznańskim Wojciech Sobocki zapisał na mieście Sobótka i wsiach Sobótka i Korytnica 1000 florenów węgierskich,

¹⁷ Tamże, s. 100, nr 13—14.

¹⁸ Tamże, nr 12; AP Poznań, Poznań Gr. 9, k. 180v.

¹⁹ SPPP VII/1, nr 426, 654; AP Poznań, Poznań Gr. 7, s. 63 (1494 r.), 112 (1495 r.), 174.

²⁰ O Tomickich zob. A. Odrzywolska-Kidawa: *Krąg rodzinny biskupa Piotra Tomickiego*. St. Hist. 2001, T. 54, nr 4, s. 547—570.

²¹ Z. Górczak: *Rozwój majątków...*, s. 57, 96.

²² AP Poznań, Poznań Gr. 9, k. 180.

²³ Tamże, k. 180v.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ AP Poznań, Teki Dworzaczka, Regesty ksiąg ziemskich poznańskich XV w., nr 8145, 8148, 9013.

²⁷ AP Poznań, Pyzdry Gr. 8, k. 30.

w tym 400 florenów z racji posagu i 100 z tytułu wyprawy (to jest pereł, złota i srebra) oraz 500 florenów jako wiano²⁸. Jak wskazują posiadane przez Wojciecha dobra, wywodził się on z rodziny Sobockich herbu Korab²⁹. Jest tożsamy ze znanym z lat 1502—1507 kasztelanem biechowskim³⁰. Najmłodszą z sióstr Doroty była Elżbieta. Poznajemy ją już z wpisu z 16 sierpnia 1508 roku, dokumentującego sprzedaż przez Macieja i Jana z Wrześni za 200 grzywien z zastrzeżeniem prawa wykupu połowy wsi Psary z folwarkiem Polskie w powiecie gnieźnieńskim ich siostrze rodzonej, pannie (*virgini*) Elżbiecie³¹. Została ona żoną Piotra Będlewskiego. Wpis z 1511 roku przekazuje, że zapisał on 200 grzywien posagu i tyleż wiana oraz 100 grzywien wyprawy żonie Elżbiecie, córce zmarłego Piotra Wrzesińskiego, na połowie swych części w mieście Mieścisko i wsi Wiela w powiecie gnieźnieńskim i na sumie tam zabezpieczonej³². Wywodził się on z rodziny Będlewskich herbu Łódzia. Był synem Jana, którego brat to Marcin z Będlewa i Łodzi, najpierw podczaszy (1470), następnie sędzia poznański (1472—1482). Wymieniona królewsczyzna Mieścisko w posiadaniu ich rodziny była już za życia dziada Piotra — Bieniaka z Będlewa, chorążego poznańskiego³³.

* * *

Mąż Doroty z Wrześni, Jan Ostroróg, to postać doskonale znana badaczom. Ostrorogowie herbu Nałęcz, z których się wywodził, to rodzina usytuowana w ścisłym kręgu możnowładztwa koronnego w okresie późnego średniowiecza. Ojcem Jana był wojewoda poznański Stanisław. Jan został zrodzony z jego związku z Beatą, córką kasztelana bieckiego Jakuba z Kobylan z rodu Grzymałów. Poprzez matkę spokrewniony był z kasztelanem krakowskim Janem z Czyżowa — wujem Beaty. Stryj Jana, Dobrogost, protoplasta Ostrorogów Lwowskich, najpierw dzierżył kasztelanię kamieńską (1443—1467), następnie gnieźnieńską (1468—1478), a syn tegoż i brat stryjeczny Jana, również noszący imię Dobrogost, to kolejno kasztelan: międzyrzecki (1484—1500),

²⁸ AP Poznań, Poznań Gr. 10, k. 3v.

²⁹ Zob. S. Kozierowski: *Ród Korabitów*. Łomża 1933 [= *Studia nad pierwotnym rozsiadleniem rycerstwa wielkopolskiego*. T. 12], s. 27—28 — nie wymienia on jednak Wojciecha Sobockiego.

³⁰ *Urzędnicy wielkopolscy XVI—XVIII wieku. Spisy*. Oprac. A. Bieniaszewski. Wrocław i in. 1987, nr 2.

³¹ AP Poznań, Poznań Gr. 14, k. 59v.

³² Tamże, k. 152—152v; zob. też MRPS, T. 4/2, nr 10025 (konsens królewski na oprowanie na Nowym Mieścisku posagu i wiana owej Elżbiety).

³³ A. Gąsiorowski: *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*. Warszawa—Poznań 1981, s. 48; SHGWP. Oprac. K. Górka-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska. Red. A. Gąsiorowski. Cz. 1. Poznań 1982, s. 28; Teki Dworzaczka, Monografie: Będlewscy.

kaliski (1501) i poznański (1501—1507/1508). Początek kariery urzędniczej Jana wyznacza objęcie w 1465 roku kasztelanii międzyrzeckiej, z której postąpił jeszcze w 1473 lub dopiero w 1474 roku na kasztelaninę poznańską, opróżnioną w wyniku śmierci potężnego współrodowca Piotra Świdwy z Szamotuł. Pozostał na niej niemalże do końca swego życia. Na niecały rok przed śmiercią objął bowiem palację poznańską. Był także starostą generalnym wielkopolskim (1493—1498). Zmarł latem 1501 roku³⁴.

Związek Jana z Dorotą poprzedzony był jego małżeństwem z Heleną, córką księcia raciborskiego Wacława, z bocznej linii dynastii Przemyślidów, oraz Małgorzaty, córki kasztelana międzyrzeckiego Wincentego z Szamotuł z rodu Nałęczów³⁵. Do jego zawarcia doszło po 5 czerwca 1461 roku, kiedy Helena była jeszcze określana w źródłach jako panna (*virgo seu domicella*), a przed 29 listopada 1463 roku, kiedy wystąpiła już jako żona Jana³⁶. Ostatni raz pojawiła się w źródłach 20 czerwca 1469 roku³⁷. Synami jej i Jana byli: Stanisław, późniejszy kasztelan kaliski, i Wacław³⁸.

* * *

Dla Doroty małżeństwo z Ostrorogiem było pierwszym związkiem³⁹. Pierwszą informację o niej jako jego żonie przynosi wpis z 25 lipca 1494 roku, odnotowujący dokonany wówczas na jej rzecz zapis dożywocia⁴⁰. Prawdopodobnie niewiele wcześniej nastąpiło też zawarcie tego małżeństwa. Na taki wniosek pozwalają informacje dotyczące przypuszczalnego czasu przyjścia na świat zrodzonych z tego związku syna Achillesa i córki Polikseny. W wydanym 16 października 1500 roku akcie, którym Jan na wypadek swej śmierci ustanawiał Dorotę opiekunką ich dzieci, określił on ich wiek jako „infantilem

³⁴ O Janie zob. *Ostroróg Jan...*, s. 502—505; J. Wiesiołowski: *Ostroróg Jan...*, s. 537—538. O Ostrorogach oprócz biogramów w PSB zob. też Z. Górczak: *Rozwój majątków...*, s. 277—356 i W. Brzeziński: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa...*, s. 127—145.

³⁵ *Ostroróg Jan...*, s. 504.

³⁶ AP Poznań, Gniezno Gr. 2, k. 10v; Poznań Z. 18, k. 6; zob. też Z. Górczak: *Rozwój majątków...*, s. 307.

³⁷ AP Poznań, Poznań Z. 19, k. 25v, 27v, 28.

³⁸ O nich zob. A. Gąsiorowski: *Ostroróg Stanisław*. W: PSB, T. 24, s. 527—528 oraz Tenże: *Ostroróg Wacław*. W: PSB, T. 24, s. 531—532.

³⁹ Wniosek ten wypływa nie tylko z braku przesłanek źródłowych, pozwalających sądzić, że Dorota była wcześniej zamężna, ale potwierdzenie znajduje także w zauważalnej w praktyce tendencji poślubiania przez owdowiałych mężczyzn nie wdów, lecz panien, zob. W. Brzeziński: *Wdowieństwo i powtórne zamążpójście kobiet wśród możniejszej szlachty polskiej późnego średniowiecza*. Rocz. Hist. 2009, T. 25, s. 111—112; Tenże: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa...*, s. 268.

⁴⁰ AP Poznań, Poznań Gr. 7, s. 72.

tenerrimamque” oraz że są one jeszcze „ante annos pubertatis”⁴¹. To drugie stwierdzenie oznacza, że jego dzieci nie miały jeszcze lat sprawnych, tj. w wypadku kobiety — 12, a mężczyzny — 15 lat. To pierwsze zaś pokazuje, że mogło chodzić o zupełnie małe dzieci. Przymiotnik „*infantilis*”, powiązany etymologicznie z terminami „*infans*” oraz „*infantia*”, zgodnie z ówczesnymi klasyfikacjami wieku, które Ostrorogowi jako osobie wykształconej mogły być znane, wskazuje na dzieci jeszcze przed ukończeniem 7 lat. Ich bardzo młody wiek sugeruje również określenie „*tenerrima*”⁴². Oznacza to, że starsze z dwójki dzieci Ostroroga mogło urodzić się najwcześniej ok. 1494 roku. Na rzecz takiego wniosku przemawia jeszcze jedna przesłanka. W dniu 26 lipca 1498 roku Ostroróg zabezpieczył na swych wsiach: Wojnowice, Łagwy i Szewce, 3000 florenów tytułem posagu dla pochodzącej ze związku z Dorotą córki Polikseny⁴³. W 1523 roku odsprzedała ona te dobra z zastrzeżeniem prawa odkupu swemu mężowi Przecławowi Potulickiemu, on zaś zapisał jej 3000 florenów tytułem posagu i tyleż wiana na połowie miasta Pniewy z przedmieściami i wsiami⁴⁴. We wcześniejszym okresie informacje o tym związku nie pojawiają się, stąd należy przyjąć, że jego zawarcie nastąpiło niedługo przed 1523 rokiem. Biorąc pod uwagę, że był to pierwszy związek Poliksenty i że będąc wydawaną za męża, liczyła nie więcej niż dwadzieścia kilka lat, należy jej narodziny datować na czas bliski dokonania przez jej ojca wspomnianego zapisu w 1498 roku⁴⁵. Z kolei, jako że nic nie przemawia za tym, aby narodziny Achillesa — raczej starszego od siostry — i Poliksenty rozdzielał długi okres, również przyjście na świat chłopca należy kłaść na moment niezbyt odległy od

⁴¹ A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot...*, aneks nr V, regest w: MRPS, T. 2, nr 1419. Na określenia te zwraca uwagę także A. Małecki (*Kiedy powstał Memorial Ostroroga*. Kw. Hist. 1887, T. 1, s. 394), wskazując jako datę ślubu 1495 lub 1496 r. Według niego, w 1500 r. Achilles mógł mieć 3—4 lata, a Poliksena 2—3 lata lub oboje mogli być nawet jeszcze młodszy.

⁴² Na temat nazewnictwa kategorii wiekowych i granic małoletniości w średniowieczu zob. M. Delimata: *Dziecko w Polsce średniowiecznej*. Poznań 2004, s. 29—35, 166—169.

⁴³ MRPS, T. 2, nr 1254.

⁴⁴ SHGWP. Oprac. K. Górka-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska. Red. A. Gąsiorowski. Cz. 4. Poznań 2002, s. 842.

⁴⁵ M. Koczerska (*Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*. Warszawa 1975, s. 31 n.) podaje, że w rodzinach szlacheckich kobiety pierwsze małżeństwa zawierały w okresie od osiągnięcia lat sprawnych do 20. roku życia; J. Tyszkiewicz (*Człowiek w środowisku geograficznym Polski średniowiecznej*. Warszawa 1981, s. 188) przyjmuje z kolei, że w XIV i XV w. w warstwie szlacheckiej i mieszczańskiej kobiety były wydawane za mąż między 16. a 20. do 25. roku życia. Warto tu przywołać także przedstawiony już przykład siostry Doroty — Elżbiety. W 1508 r. jest jeszcze panną (*virgo*). Jako żona Będlewskiego jest poświadczona w 1511 r., ale najpewniej małżeństwo zawarto jeszcze w 1508 lub 1509 r. Urodzić musiała się najpóźniej w 1483 lub na początku 1484 r. (jej ojciec zmarł po 5 marca 1482 r. a przed 19 maja 1483 r.), zatem w latach 1508—1509 miała co najmniej 24—26 lat.

1498 roku⁴⁶. Określenie zatem w akcie z 1500 roku potomstwa zrodzonego ze związku z Dorotą mianem małych dzieci zdaje się odpowiadać ich rzeczywistemu wiekowi. Tym samym też można uznać, że zapis dożywocia z 25 lipca 1494 roku jest bliski czasowo poślubienia jej przez Jana, a być może nawet małżeństwo to zostało zawarte dopiero w 1494 roku⁴⁷.

W sposób zdecydowanie mniej jednoznaczny natomiast można wnioskować na temat motywów i okoliczności towarzyszących skojarzeniu tego związku. Nakreślony wizerunek kręgu rodzinnego Doroty, ukazujący Wrześnińskich jako rodzinę średnioszlachecką, nie przystaje do statusu, jakim cieszyli się usytuowani wysoko w hierarchii społecznej Ostrorogowie. Koligacje między rodzinami średnioszlacheckimi a możnowładczymi nie były czymś wyjątkowym w praktyce doboru małżeńskiego późnośredniowiecznej Polski, tyle że zazwyczaj niższy status społeczny kandydatki na żonę był rekompensowany dziedziczeniem przez nią dóbr ziemskich. Przykładem takiej koligacji jest chociażby małżeństwo stryja Jana, Dobrogosta Ostroroga, z Anną, córką Jana z Nowego Miasta⁴⁸. W przypadku Jana i Doroty taką motywację należy wykluczyć, dziedzicami dóbr ojcowskich byli bowiem jej bracia. Dlatego też w literaturze przedmiotu wskazuje się, przede wszystkim odnośnie do motywacji Jana, na emocjonalne podłoże skojarzenia tego związku⁴⁹. Kwestia uczuć i urody żony jako czynników mających wpływ na wybór przyszłej małżonki była rozważana przez średniowiecznych autorów, brana jest także pod uwagę we współczesnej historiografii⁵⁰. Niewątpliwie za regułę trzeba uznać, że z racji

⁴⁶ Poczynając od 1502 r., Achilles wymieniany jest obok Wacława i Stanisława jako strona w procesach z Dorotą, zob. AP Poznań, Poznań Z. 23, k. 48v—56; w 1503 r. w procesie z Maciejem Wrześnińskim, zob. AP Poznań, Pyzdry Z. 16, k. 85—86. Nie oznacza to, że miał on wówczas lata sprawne. Jego udział miał charakter formalny, stroną rzeczywiście działającą byli jego bracia. Uczestnictwo w procesach związane było z jego prawami, równymi z prawami braci: Wacława i Stanisława, do dóbr ojcowskich, o których naruszenie oskarżani byli Dorota i Maciej. Aby uczestniczyć w tego typu sprawach, nie musiał on mieć lat sprawnych. Na temat uprawnień i ograniczeń małoletnich w czynnościach sądowych zob. M. Delimata: *Dziecko...*, s. 170—171.

⁴⁷ Na ok. 1494 r. datują zawarcie tego małżeństwa również autorzy biogramów Jana Ostroroga, zob. PSB, T. 24, s. 504; J. Wiesiołowski: *Ostroróg Jan...*, s. 538. A. Pawiński (*Jana Ostroroga żywot...*, s. 48) pisze, że małżeństwo zostało zawarte na kilka lat przed śmiercią (w 1501 r.) Jana.

⁴⁸ Zob. W. Brzeziński: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa...*, s. 143—144.

⁴⁹ A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot...*, s. 48: „Ponowny związek z rodziną Wrześnińskich czyli Dorotą z Wrześni nie przysporzył splendoru rodowi kasztelana poznańskiego. Prawdopodobnie w podeszłym już wieku żeniący się powtórnie Ostroróg biorący młodą żonę nie mógł szukać prócz wdzięku urody jeszcze blasku rodu”. Zob. też Z. Górcazak: *Rozwój majątków...*, s. 324.

⁵⁰ Zarówno na ten temat, jak i miłości małżeńskiej w średniowieczu oraz wczesnej nowożytności zob. obszerne studium R. Schnella: *Sexualität und Emotionalität in der vormodernen Ehe*. Köln—Weimar—Wien 2002; zob. też interesujące uwagi w tej kwestii M. Szołtyśka: *Od patriarchy do partnerstwa. Miłość i relacje małżeńskie w przeszłości w perspektywie*

roli, jaką odgrywało małżeństwo w odtwarzaniu statusu społecznego i majątkowego rodziny, a w przypadku rodzin osadzonych w ścisłej elicie władzy również z racji uwarunkowań politycznych, praktykę doboru małżeńskiego dawnych rodzin możnowładczych należy postrzegać przez pryzmat prowadzonej przez nie „strategii” lub „polityki” małżeńskiej, a nie jako wybór dyktowany uczuciem⁵¹. Niemniej, tak jak każda reguła ma swoje wyjątki, tak i na polu praktyki kojarzenia małżeństw zapewne występowały odstępstwa od panującego wzoru. Być może zatem należy zaliczyć do nich związek Jana i Doroty. Tym bardziej że — o czym dalej — Jan dołożył starań o zabezpieczenie po swej śmierci losu żony i zrodzonych przez nią dzieci. Szczególny wymiar tej troski był też dostrzegany przez jemu współczesnych. Poświadczająca zapis dóbr na rzecz Doroty *litera dotalicialis* określana jest jako „inordinata et insueta”⁵². Wolno przyjąć, że świadczy ona o łączących Jana z żoną więziach uczuciowych, niewątpliwie wynikających z wzajemnych relacji w trakcie trwania małżeństwa, ale być może także poprzedzonych „upodobaniem”, jakim Jan mógł zapalać do kobiety jeszcze przed ślubem. Okazją do poznania się mogły być spotkania, do jakich mogło dochodzić z racji istniejących powiązań między Ostrorogami, Bnińskimi i Wrzesińskimi. Jak już wskazano, siostra Doroty, Róża, była żoną Mikołaja Śmigielskiego z rodziny Bnińskich. Jego dwaj bracia z kolei, Andrzej oraz Jan, późniejszy kasztelan przemęcki, mieli za żony siostry Jana Ostroroga: Małgorzatę i Elżbietę. Co prawda, ta pierwsza w prawdopodobnym czasie poślubienia Doroty przez Jana była już powtórnie zamężna z Janem z Piekar (w Sieradzkim), ale na terenie Wielkopolski na pewno obecne były w tym okresie Róża i Elżbieta⁵³. W świetle tych przesłanek prawdopodobna staje się sugestia o kierowaniu się przez Jana względami emocjonalnymi przy podejmowaniu decyzji o ponownym małżeństwie i wyborze Doroty na żonę⁵⁴.

Rozpatrując okoliczności zawarcia tego związku, warto także wskazać na dużą różnicę wieku, jaka musiała dzielić Dorotę i Jana. Narodziny Ostroroga można z dużym prawdopodobieństwem datować na ok. 1435 rok lub nawet

antropologii historycznej. „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne” 2005, T. 17, s. 113 oraz studia pomieszczone w pracy zbiorowej *Miłość w czasach dawnych*. Red. B. Możejko, A. Paner. Gdańsk 2009.

⁵¹ Zob. A. Szymczakowa: *Gentry Marriage in the Late Middle Ages. Love or Strategy?* „Quaestiones Medii Aevi Novae” 2004, Vol. 9, s. 88; W. Brzeziński: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa...*, s. 298—299.

⁵² AP Poznań, Poznań Z. 23, k. 47v.

⁵³ W. Brzeziński: *Koligacje Bnińskich herbu Łódzia w późnym średniowieczu*. Roczn. Hist. 2007, T. 73, s. 196—198. Na temat możliwości spotkań w życiu prywatnym polskich możnowładców zob. P. Węcowski: *Działalność publiczna możnowładztwa małopolskiego w późnym średniowieczu*. Warszawa 1998, s. 101—115.

⁵⁴ Z perspektywy Wrzesińskich motywy wydania za mąż Doroty jawią się dość jasno: możliwość skoligacenia się z potężnymi Ostrorogami była nie do odrzucenia.

kilka lat wcześniej⁵⁵. Żeniąc się po raz drugi ok. 1494 roku, miałby zatem prawie 60 lat lub więcej. Dokładniejsze określenie, ile lat w tym czasie miała Dorota, jest nader trudne, w praktyce społecznej wiek pierwszego zamążpójścia kobiet mógł bowiem przypadać na okres od osiągnięcia lat sprawnych (12 lat) do dwudziestu kilku lat⁵⁶. Biorąc jednak pod uwagę, że najpewniej niedługo po zamążpójściu urodziła ona pierwsze dziecko, należy przyjąć, że musiała mieć wówczas co najmniej 16—17 lat, przypuszczalnie również niewiele więcej niż 20. Czas jej narodzin w przybliżeniu można datować na okres od paru lat przed 1475 rokiem do paru lat po tej dacie. Oznaczałoby to, że Dorota była młodsza od Jana od ok. 35 do ponad 40 lat. Nie była to sytuacja niezwykła, historiografia przytacza takie przypadki, ale jak słusznie się wskazuje, tak duża różnica wieku — i wynikająca z niej różnica doświadczeń życiowych — musiała wpływać na relacje między małżonkami, nadając im odmienny charakter, niż miało to miejsce wtedy, gdy żona i mąż byli w zbliżonym wieku oraz gdy zawierane małżeństwo było ich pierwszym związkiem⁵⁷. Zauważmy również, że wpływ na sytuację drugiej żony miały także relacje ze zrodzonymi z pierwszego małżeństwa męża dziećmi, które przy tak dużej różnicy wieku zazwyczaj były już dorosłe lub bliskie dorosłości i w pełni świadome konieczności podzielenia się majątkiem w wypadku zrodzenia się dzieci z drugiego związku ich ojca.

* * *

To, co wiadomo o udokumentowanym źródłowo, liczącym 7 lat okresie wspólnego życia Doroty i Jana, to przede wszystkim starania Ostroroga na

⁵⁵ Tak też J. Wiesiołowski: *Ostroróg Jan...*, s. 537. Za 1435 r. lub nawet wcześniejszą datą urodzin Jana Ostroroga przemawia wiele przesłanek. W 1450 r. podjął on studia w Wiedniu (A. Gąsiorowski: *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*. Poznań 1970, s. 117), licząc zapewne wówczas co najmniej kilkanaście lat. Wniosek ten jest zgodny z obserwacją A. Gąsiorowskiego (tamże, s. 122—124) o obejmowaniu urzędów ziemskich z reguły w już dojrzałym wieku, rzadko przed 30. rokiem życia. Ostroróg — jak wskazano wcześniej — swój pierwszy urząd objął w 1465 r. W 1500 r. on sam określił swój wiek jako *provectam etatem* (A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot...*, aneks nr V). Określenie to było wówczas używane w stosunku do osób w podeszłym wieku — w ówczesnym postrzeganiu były to osoby po 60. roku życia (zob. G. Myśliwski: *Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym*. KHKM 2001, R. 59, nr 3, s. 173—198, o określeniu *provectus* — s. 190). Ostroróg miałby wówczas, zgodnie z przyjętą datą jego narodzin, co najmniej ok. 65 lat.

⁵⁶ Zob. wcześniej.

⁵⁷ A. Szymczakowa: *Stan badań nad rodziną szlachecką późnego średniowiecza*. W: *Genealogia — stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*. Red. J. Pakulski, J. Wroniszewski. Toruń 2003, s. 86; A. Szymczakowa: *Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce*. W: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice...*, s. 16.

rzecz zabezpieczenia materialnego żony i urodzonych przez nią dzieci. Początek owych starań wyznacza dokonany 25 lipca 1494 roku zapis, którym „maritali zelo ductus” tytułem dożywocia nadawał on Dorocie w posiadanie połowę miasta Międzychód wraz z połowami wsi Michocin, Dzieścielin, Wielawieś oraz całe wsie Strychy i Świniary w powiecie poznańskim, a także wsie Gunice i Sołeczno w powiecie pyzdrskim. Zapis obejmował również srebra stołowe w postaci mis, półmisków, kubków i łyżek⁵⁸. Kolejne informacje pochodzą z 1498 roku. W dniu 26 lipca Jan dożywotnio przekazał swej żonie Dorocie z Wrześni dobra królewskie w Stobnicy z wsiami: Kłepice, Białoborze, Szkalnów, Kargów, Kargowska Wola, Kąty, Wola i Wolice w ziemi sandomierskiej oraz swe wsie dziedziczne: Topola w powiecie konińskim oraz Gunice i Sołeczno w powiatach gnieźnieńskim i pyzdrskim. Ponownie też w zapisie zostały wymienione srebra stołowe⁵⁹. Tegoż dnia Jan zapisał także jako posag Poliksenie, córce urodzonej przez Dorotę, 3000 florenów na własnych wsiach dziedzicznych: Wojnowice, Łagwy i Szewce w powiatach poznańskim i kościańskim⁶⁰. Kolejny i ostatni zapis pochodzi z 1500 roku. W dniu 16 października — jak przekazuje wydany wówczas przez króla dokument — Jan Ostroróg „amore maritali ductus” nadawał swej żonie w dożywotnie posiadanie „iure dothalicii” następujące dobra: połowę miasta Międzychód z połowami wsi Michocin, Dzieścielin, Wielawieś oraz całe wsie Strych i Świniary w powiecie poznańskim, wsie Gunice i Sołeczno w powiecie pyzdrskim oraz wieś Topola w powiecie nakielskim, wraz ze wszystkimi prawami i użytkami do nich należącymi, w tym z prawem patronatu do kościoła parafialnego w Międzychodzie oraz innych kościołów i beneficjów, takimi, jakie on sam dzierżył i posiadał. Oprócz tego w akcie wymieniono także srebra stołowe oraz 4 konie pociągowe⁶¹. Po 2 latach Ostroróg powrócił zatem do pierwotnego zamysłu zabezpieczenia losów swej żony dzięki zapisaniu jej dóbr międzychodzkich. Równocześnie ustanowił Dorotę „tutricem, actricem et protectricem” ich dzieci. Do podjęcia takiej decyzji skłoniła go — jak wyjaśnia treść aktu — zarówno świadomość „provectam suam etatem”, w wyniku czego nie zdoła otoczyć opieką i wychować swych małoletnich jeszcze dzieci do czasu osiągnięcia dojrzałości, jak i świadomość sporów, jakie często wybuchają po śmierci rodziców między licznymi krewnymi współzawodniczącymi o sprawowanie pieczy nad pozostawionym przez nich potomstwem. Dlatego też, „ut proles eadem sua decenter ac pacifice absque impendimento concertancium amicorum educatur”, powierzył swej żonie pieczę nad synem Achillesem do czasu uzyskania przez niego wieku dojrzałego oraz nad córką Polikseną do czasu wydania jej za mąż.

⁵⁸ AP Poznań, Poznań Gr. 7, s. 72. Król 17 września 1494 r. potwierdził ten zapis, zob. AGAD, MK, ks. 17, k. 90v, regest w: MRPS, T. 2, nr 429.

⁵⁹ AGAD, MK, ks. 17, k. 165v, regest w: MRPS, T. 2, nr 1253.

⁶⁰ MRPS, T. 2, nr 1254.

⁶¹ A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot...*, aneks nr IV; regest w: MRPS, T. 2, nr 1420.

Nadał Dorocie pełną władzę „educandi, fovendi, erudiendi, servandi aliaque omnia, que iure tutorie ac pro honestiori prolis eiusdem educacione facienda censuerit agendi, faciendi et exercendi”. Zastrzegł także udział swej żony i jej zdania w wyborze męża dla córki. Do czasu uzyskania przez Achillesa wieku dojrzałego, a w przypadku Polikseny czasu zamążpójścia, mieli oni być utrzymywani i mieszkać razem z matką w dobrach oprawnych wyznaczonych przez Ostroroga⁶².

* * *

Rok 1501 w życiu Doroty wypełniły przede wszystkim burzliwe wydarzenia, jakie rozegrały się po śmierci jej męża. *Termini ante i post quem* zgonu Jana wyznaczają zasadniczo daty: 14 czerwca, kiedy wystąpił on w źródłach jeszcze jako żyjący, oraz 2 października, kiedy Dorota została określona już jako wdowa po nim. Biorąc jednak pod uwagę pozostałe informacje — o których szerzej dalej — wolno przyjąć, że Jan zmarł najpóźniej pod koniec sierpnia. Na ten okres zatem — od połowy czerwca do końca sierpnia — należy datować jego śmierć i związany z nią początek opisywanych wydarzeń⁶³. Ich rekonstrukcję umożliwiają zapiski dokumentujące procesy, które Dorota prowadziła ze swymi pasierbami: Wacławem i Stanisławem Ostrorogami⁶⁴. Jak wynika z ich treści, wnet (*mox*) po śmierci Jana, która nastąpiła w Grodzisku, ciż dwaj wraz z ośmioma szlachcicami najechali na tamtejszy dwór, pojmali siłą Dorotę, a następnie trzymali w uwięzieniu przez 3 tygodnie, do czasu przewiezienia zwłok jej męża do Ostrorogu, gdzie miał być pochowany. Wówczas też, tym samym powozem, na którym spoczywało ciało Jana, kobieta została tamże przewieziona. Również podczas uroczystości pogrzebowych w kościele

⁶² A. Pawiński: *Jana Ostroroga żywot...*, aneks nr V; regest w: MRPS, T. 2, nr 1419.

⁶³ W literaturze przyjmuje się, że Jan zmarł po 3 czerwca a przed 25 sierpnia 1501 r., zob. J. Wiesiołowski: *Ostroróg Jan...*, s. 538; SHGWP, Cz. 3, s. 499. Podstawę stanowią tu daty podane w UrzWp, nr 495. *Terminus post quem* jego śmierci należy jednak przesunąć na 15 czerwca, wiadomo bowiem, że jeszcze wtedy żył, zob. AP Poznań, Pyzdry Z. 16, k. 85. Natomiast druga z podanych dat, 25 sierpnia, z powołaniem się na Poznań Gr. 62, k. 205, wynika z błędnego rozwiązania daty: „feria quarta in festo Translacionis sancti Adalberti” — 1501 r., pod którą znajdujemy wpisy z posiedzenia sądu, na którym starosta m.in. rozpatrywał sprawę Doroty, nazwanej właśnie wdową po Ostrorogu. W Wielkopolsce wskazane w dacie święto przypadało nie 25 sierpnia, lecz 20 października, zob. *Chronologia polska*. Red. B. Włodarski. Warszawa 20072, s. 221. Wśród zapisek z tego posiedzenia odnajdujemy wpis pisma Fryderyka Jagiellończyka do Pampowskiego, aby ten zajął się sprawą Doroty z Wrześni, z datą „sabbato ante festum sancti Francisci Confessoris” — [2 X] 1501 r., wystawionego na zjeździe w Piotrkowie (AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 206v). Wystawiony list nie mógł być wpisany w ciąg zapisek z posiedzenia sądu starosty, które odbyło się wcześniej niż wiec w Piotrkowie i którego przedmiotem była właśnie interwencja podjęta na tymże wiecu.

⁶⁴ AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 250—251v; o tych wydarzeniach pokrótce także wpis z 1504 r. — Poznań Z. 23, k. 70v—71.

była pilnowana, a po ich zakończeniu została z rozkazu Wacława i Stanisława odprowadzona pod strażą z kościoła na zamek, gdzie miała odbyć się stypa. Kiedy ta się zakończyła, na oczach zgromadzonych gości Dorota została siłą i wbrew swej woli pochwycona przez Ostrorogów, a następnie osadzona w jednej z komnat w zamku, gdzie nikogo do niej nie dopuszczano. Jak wynika z treści odrębnego pozwu, którym pozywała ona samego już tylko Wacława, najechał on wraz z 30 szlachcicami na dom, w którym była przetrzymywana, i tam owładnięty gniewem uderzył ją, zadając dwie sine rany. Najpewniej wydarzyło się to tuż po przewiezieniu Doroty do Ostrorogu, jeszcze przed rozpoczęciem uroczystości pogrzebowych⁶⁵. Po uwięzieniu jej na zamku jako warunek uwolnienia bracia Ostrorogowie zażądali zwrócenia im dóbr, które — jak wskazywali — jadąc z wesela z Szamotuł, Dorota z polecenia Jana Ostroroga złożyła na przechowanie u swego brata Macieja we Wrześni⁶⁶. Według ich wyliczenia było to 100 florenów węgierskich, 60 grzywien w półgroszach oraz szereg klejnotów (m.in. perły luzem, brosze, ozdoby głowy, ozdoby szyi, przepaski na biodra) i szat (płaszcz, szuby z atlasu i aksamitu, podbite sobolami i gronostajami). Łączną wartość tychże rzeczy Ostrorogowie oszacowali na 788 florenów węgierskich. Brat Doroty miał je dostarczyć na zamek w Ostrorogu i złożyć na ręce ich stryja, wojewody poznańskiego Dobrogosta Lwowskiego.

* * *

Dokładny czas zwrotu przez Macieja dóbr żądanych przez Ostrorogów i uwolnienia Doroty jest nieznany. Uwolniona przypuszczalnie znalazła schronienie u brata, nie mogła bowiem udać się do zapisanych jej przez męża dóbr wiennych, gdyż te — jak wynika z treści zapisek dokumentujących jej procesy z pasierbami — zostały przez nich zajęte. Starania o odzyskanie majątku Dorota podjęła bardzo szybko, udając się najpierw ze swym listem wiennym do Ambrożego Pampowskiego, wojewody sieradzkiego i ówczesnego starosty wielkopolskiego generalnego. Ten jednak, mając wątpliwość, czy w czasie *interregnum* jest władny sądzić w tej sprawie, odesłał ją na wiec elekcyj-

⁶⁵ Dokładne określenie czasu napaści Wacława na Dorotę jest utrudnione, w zapisce bowiem jest tylko mowa o tym, że najechał on dom, w którym była przez nich przetrzymywana w czasie uroczystości pogrzebowych („tempore sepulturo mariti sui”). Z dalszej części noty wynika, że napaść ta poprzedziła uwięzienie Doroty na zamku, a to nastąpiło po ujęciu jej przez pasierbów po zakończeniu stypy. Wygląda zatem, że napaść Wacława zdarzyła się jeszcze przed rozpoczęciem uroczystości pogrzebowych, a po przybyciu Doroty do Ostrorogu, zob. AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 251—251v.

⁶⁶ Uroczystości weselne, jakie odbyły się w Szamotułach, mogły dotyczyć zamążpójścia Katarzyny, córki Andrzeja Świdwy, która od 1501 r. poświadczona jest jako żona Łukasza Górki.

ny w Piotrkowie (obradował od 14 września)⁶⁷. O zapadłych na tymże wiecu postanowieniach informuje wystawiony z datą 2 października 1501 roku list do Pampowskiego. Zawiera on polecenie kardynała Fryderyka Jagiellończyka i innych panów koronnych, aby Pampowski doprowadził do przywrócenia Dorocie jej dóbr oprawnych, a następnie zapewnił ochronę w ich posiadaniu. W razie konieczności miał nałożyć wadium obowiązujące do czasu koronacji wybranego już króla⁶⁸. Sprawą wdowy po Ostrorogu starosta wielkopolski zajął się na posiedzeniu sądu, jakie odbyło się 20 października w Poznaniu. Dorota wówczas osobiście złożyła skargę na Ostrorogów, skarżąc ich o wypędzenie z dóbr oprawnych oraz prosząc o zachowanie w mocy jej listu wiennego i przywrócenie posiadania dóbr oprawnych, zgodnie z poleceniem Fryderyka i innych panów Królestwa. Działający w zastępstwie dziedziców Ostroroga Grzegorz Noskowski postulował, aby sprawę tę odesłać do rozpatrzenia przez króla na najbliższy zjazd generalny w Piotrkowie, jaki odbędzie się po koronacji. Swoją wniosek uzasadniał tym, że starosta nie ma odpowiedniej władzy, aby w niej wyrokować podczas *interregnum*, a panowie obradujący podczas zjazdu elekcyjnego w Piotrkowie nie mają uprawnień, żeby mu ją do sądzienia przekazać. Mimo tego protestu Pampowski zasądził przywrócenie Dorocie jej dóbr oprawnych oraz przydał woźnego, który miał ją wprowadzić w ich posiadanie. Nałożył również na obie strony wadium w wysokości 400 grzywien, aby pozostali w pokoju do czasu koronacji⁶⁹. Przywrócenie Dorocie dóbr międzychodzkich — jak przekazuje złożona przez woźnego relacja — jednak nie powiodło się, a to z powodu stawionego przez Ostrorogów oporu⁷⁰.

Ponieważ działania starosty nie przyniosły efektu, sprawa Doroty o odzyskanie dóbr oprawnych znalazła swój ciąg dalszy przed nowo obranym królem Aleksandrem. Ten do jej rozpatrzenia oddelegował jako komisarzy: arcybiskupa lwowskiego Andrzeja Różę z Boryszewic, biskupa poznańskiego Jana z Lubrańca oraz wojewodę łęczyckiego Piotra Myszkowskiego. W wydanym 23 grudnia 1501 roku wyroku zasądzili oni Dorocie wymienione w jej liście wiennym dobra ziemskie. Został on następnie 10 stycznia 1502 roku zatwierdzony przez króla, który polecił Pampowskiemu jego wykonanie. Ponadto, aby zapobiec gwałtom i ewentualnym próbom wypędzenia Doroty z dóbr oprawnych przez samych Ostrorogów bądź inne osoby działające z ich polecenia, król nakazał staroście ustanowić zakład w wysokości 2000 florenów węgierskich⁷¹.

⁶⁷ AGAD, MK, ks. 17, k. 254v.

⁶⁸ AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 206—206v.

⁶⁹ Tamże, k. 205—206. Interesujące jest także to, że po wydaniu wyroku przez starostę został on pozwany przez zastępcę Ostrorogów przed sąd królewski za naruszenie obowiązujących praw i zwyczajów.

⁷⁰ Tamże, k. 208—208v.

⁷¹ AGAD, MK, ks. 17, k. 254v—256 (regesty: MRPS, T. 3, nr 50 i 83); AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 215.

Wykonaniem decyzji królewskiej Pampowski zajął się 15 lutego 1502 roku. Jak informuje wpis dokonany pod tą datą do księgi grodzkiej, wystosował on do Wacława i Stanisława pismo informujące ich o postanowieniu królewskim, którego mocą Dorota miała odzyskać zapisane jej przez męża dobra oprawne, oni zaś mieli jej nie niepokoić; dla zabezpieczenia realizacji tych postanowień ustanowiony został zakład w wysokości 2000 florenów węgierskich⁷². Kilka dni później (28 lutego) woźny poznański zdał relację, że wprowadził wielmożną panią Dorotę z Wrześni, wojewodzinę poznańską i wdowę po wielmożnym panu Janie Ostrorogu, wojewodzie poznańskim, w posiadanie jej dóbr oprawnych, to jest połowy miasta Międzychód i wsi: Michocin, Dziecielin, Wielawieś, Wierzchaczew i Sokolniki. Tym razem Ostrorogowie nie stawili oporu. Woźny w swej relacji przekazał, że burgrabia międzychodzki, niejaki Stańczyk, na ich polecenie miał dopuścić do owego wprowadzenia⁷³.

* * *

Kolejne 3 lata po odzyskaniu na początku 1502 roku dóbr oprawnych upływały Dorocie na podejmowaniu działań, które miały przynieść ukaranie piasierbów za wyrządzone jej krzywdy oraz odzyskanie zagarniętych jej przez nich rzeczy. Początkiem było wystawienie na jej wniosek w dniu 10 lutego 1502 roku dwóch pozwów przez starostę Pampowskiego. W pierwszym z nich, w którego treści zawarto właśnie opis wydarzeń, jakie rozegrały się po śmierci męża Doroty, domagała się ona nałożenia kary na Wacława i Stanisława za jej uwięzienie oraz zwrotu przez nich rzeczy (tych wycenionych na 788 florenów węgierskich) przekazanych im przez jej brata Macieja w zamian za jej uwolnienie. Drugi pozew zawierał skargę na Wacława za zadanie Dorocie dwóch ran tłuczonych⁷⁴. Sprawy te stały na posiedzeniu sądu starościńskiego w dniu 28 lutego. Pampowski jednak zdecydował, aby odesłać je „ad interrogandum dominos” na pierwszym zjeździe („in prima congregacione”), jaki się zbierze, do rozstrzygnięcia, czy jest on władny w nich wyrokować. Obie strony natomiast miały się stawić na pierwszym posiedzeniu sądu starościńskiego, które miało się odbyć w Poznaniu po zasięgnięciu porady przez starostę⁷⁵.

Jak wynika z kolejnych wpisów, Dorota podjęła także starania o odzyskanie zapisanych jej przez męża w liście wiennym sreber stołowych o łącznej wartości 60 grzywien srebra i 4 koni pociągowych wartych 40 florenów. Pampowski miał zająć się tą sprawą, tym razem jako komisarz wyznaczony przez

⁷² AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 215—215v.

⁷³ Tamże, k. 240—240v.

⁷⁴ Tamże, k. 250—251v.

⁷⁵ Tamże.

króla do jej rozstrzygnięcia, na posiedzeniu sądu, które odbyło się 22 marca 1502 roku w Poznaniu. Waclaw i Stanisław nie stawili się jednak na rozprawie. W tej sytuacji wyznaczono kolejny termin za 2 tygodnie⁷⁶. Niemniej również wtedy (4 kwietnia) pasierbowie nie stawili się. Zasadzono wówczas na rzecz Doroty zapłacenie przez nich w ciągu 8 tygodni 60 grzywien srebra, licząc 5 florenów za każdą grzywnę, oraz 40 florenów za 4 konie⁷⁷. Mimo wydane-go wyroku Ostrorogowie nie wypłacili należnych macosze kwot pieniężnych. W dniu 2 stycznia 1503 roku nałożono na pasierbów karę 3 grzywien, do zapłacenia na rzecz sądu i Doroty, z racji niewywiązania się z nałożonego na nich zobowiązania⁷⁸.

Rok 1503 przyniósł także wznowienie starań Doroty o ukaranie Ostrorogów za jej uwięzienie oraz o odzyskanie wymienionych już dóbr, których przekazanie im było warunkiem jej uwolnienia. Teraz jednak jej skarga miała być przedmiotem rozsądzenia przez sąd ziemski w Poznaniu, najwidoczniej bowiem w międzyczasie uznano go, a nie sąd starościński, za właściwą instytucję do wyrokowania w tego rodzaju sprawach. Jak wynika z przedstawionego dalej ciągu wydarzeń, pozew na wniosek Doroty został wystawiony w grudniu 1503 roku. Do pierwszej rozprawy doszło w kolejnym roku — 4 marca. Nie przyniosła ona żadnego rozstrzygnięcia, Ostrorogowie bowiem nie stawili się. Orzeczono zapłacenie przez nich kary 8 skojców i mieli być pozwani powtórnie na następne roczki⁷⁹. Na tychże roczkach (3 czerwca 1504 roku) Waclaw i Stanisław zaskarżyli jednak pozew Doroty z racji niewłaściwego zapisania w nim daty, było bowiem: „in qua continebatur ante Lucie virginis et non ante festum sancte Lucie” (to jest przed 13 grudnia). Ich skarga została uznana, a na Dorotę nałożono karę 3 grzywien, którą miała zapłacić w ciągu 8 tygodni⁸⁰. O tym, czy po upadku pozwu Dorota podejmowała dalsze starania o ukaranie pasierbów i odzyskanie zagarniętych przez nich rzeczy, zachowane źródła nie informują.

* * *

Lata 1502—1504 to czas w życiu Doroty, w którym nie tylko podejmowała ona działania przed sądem przeciw Ostrorogom, ale także sama musiała stawić czoło zarzutom kierowanym wobec niej przez nich przed sądem ziemskim w Poznaniu. Zapoznanie się z tymi zarzutami jest niezwykle interesujące, ich treść bowiem nie tylko uzupełnia wiedzę o tym, co działo się

⁷⁶ Tamże, k. 266v—267; list wienny wystawiony przez króla, do którego odwołuje się oskarżenie Doroty, to najpewniej akt z 16 października 1500 r.

⁷⁷ Tamże, k. 269—269v.

⁷⁸ AP Poznań, Poznań Gr. 64, k. 27v.

⁷⁹ AP Poznań, Poznań Z. 23, k. 70v—71.

⁸⁰ Tamże, k. 88.

z Dorotą po śmierci męża, ale i przybliży wydarzenia mające miejsce jeszcze za jego życia. W pierwszej kolejności owe oskarżenia poznamy z zapisek z posiedzenia sądu w dniu 23 maja 1502 roku. Spośród skierowanych przeciwko kobiecie skarg część została wniesiona przed sąd przez samych tylko jej pasierbów, w pozostałych zaś jako pozywający wystąpił obok nich również jej syn Achilles. Sami Waclaw i Stanisław pozywali Dorotę o zwrot kosztownych ozdób kobiecych (*ornamenta*), wśród których zostało wymienionych m.in. 14 kołnierzy (*coleria cum ante pandiis*), będących rodzajem biżuterii na szyję, wykonanej ze złota, pereł i szlachetnych kamieni, wartej łącznie 825 florenów węgierskich. Wartość wszystkich ozdób, których zwrotu się domagali, wynosiła ponad 1600 florenów⁸¹. Natomiast wszyscy trzej razem, Waclaw, Stanisław i Achilles, pozwali Dorotę w pierwszej kolejności o to, że „cum littera sua inordinata et insueta dotaliciali possidet et tenet” ich dobra dziedziczne, tj. połowę miasta Międzychód wraz z połowami wsi Michocin, Dziecielin, Wielawieś, Wierzchaczew i Sokolniki oraz całe wsie Strych i Świniary w powiecie poznańskim, wsie Gunice i Sołeczno w powiecie pyzdrskim oraz wieś Topola w powiecie konińskim⁸². Pozostałe postawione przez nich razem zarzuty dotyczą zagarnięcia przez nią określonych sum pieniężnych i sreber stołowych ze skarbców Jana Ostroroga w Grodzisku i Ostrorogu. Ze skarbcza w Grodzisku miała zabrać ogółem 3129 florenów węgierskich, ok. 1221 grzywien oraz srebra stołowe (duże i małe półmiski, misę, kubek, łyżki i świecznik), których wartość oszacowano na 347 florenów węgierskich. Natomiast ze skarbcza w Ostrorogu Dorota miała zagarnąć 444 floreny węgierskie, ok. 984 i pół grzywny oraz 12 kubków srebrnych połączanych o łącznej wartości 554 florenów i 60 srebrnych łyżek wartych 125 florenów⁸³. Wymienione zarzuty nie zostały jednak rozpatrzone przez sąd, albowiem zastępca Doroty zaskarżył pozwy Ostrorogów („petivit penam decerni”), gdyż te — jak przedstawił — zostały położone, tj. dostarczone pozwanej, 4 dni, a nie cały tydzień przed posiedzeniem sądu. W odpowiedzi zastępca Ostrorogów powołał się na zwyczaj ziemski, od dawna obecny w praktyce i dopuszczający taki czas położenia pozwu. W tej sytuacji sąd postanowił skierować spór *ad interrogacionem*, a obu stronom wyznaczono kolejny termin rozprawy na najbliższe roczki w Poznaniu, w celu wysłuchania podjętego postanowienia (*decretum*)⁸⁴.

Kolejną grupę zarzutów przynoszą wpisy z posiedzenia sądu ziemskiego, jakie odbyło się 4 marca 1504 roku. Podobnie jak w 1502 roku przeciw Dorocie jako strona w części pozwów wystąpili bądź sami Waclaw i Stanisław, dodatkowo określani jako synowie księżnej raciborskiej Heleny, bądź razem z Achillesem — i tu identyfikowani jako synowie Jana Ostroroga. Wszyscy

⁸¹ Tamże, k. 46v—47.

⁸² Tamże, k. 47v.

⁸³ Tamże, k. 47—56.

⁸⁴ Tamże.

trzej pozywali Dorotę o sumy pieniężne na łączną kwotę 1943 florenów oraz trzy kubki srebrne pozłacane o wartości 140 florenów. Jak odnotowano w niektórych wpisach, rzeczy te zostały przez nią przejęte bez ich wiedzy i woli ze skarbca ich ojca. Natomiast sami Wacław i Stanisław pozywali kobietę o sumy pieniężne na łączną kwotę 1305 florenów, a także klejnoty (naszyjniki z pereł i same pereły luzem, przepaski na głowę zwane wieńcami, wykonane ze złota i szlachetnych kamieni, brosze) oraz szaty (pelerynki zwane kosky z futer sobolowych oraz kilka szub, w tym jedna wykonana z aksamitu przetykanego złotą nitką, podbita sobolowym futrem i ozdobiona perłami oraz szlachetnymi kamieniami, warta aż 900 florenów). Do rozpatrzenia przedstawionych skarg jednak nie doszło, Dorota bowiem nie stawiała się, za co nałożono na nią karę 8 skojców⁸⁵.

Na tymże posiedzeniu sądu stanęła powtórnie także sprawa zarzutów wysuniętych już na wcześniejszych roczkach w 1502 roku, nie znajdując jednak ponownie rozstrzygnięcia. Po wysłuchaniu zastępców obu stron sąd ostatecznie zadecydował, że zasięgnie kolejnej porady, a stronom wyznaczono termin rozprawy na następnych roczkach w Poznaniu⁸⁶. Ostatecznie zarzuty, jakie postawili Dorocie Wacław i Stanisław, zostały przez sąd oddalone, o czym informuje wpis z 16 września 1504 roku. Została ona uwolniona od roszczeń Ostrorogów, na których nałożono „wieczyste milczenie”, a Abraham Zbąski, działający jako jej zastępca, zapłacił przysądne. Wskazany wpis notuje decyzję sądu wydaną wówczas w sprawie pozwu, w którym postawiono Dorocie zarzut zagarnięcia 4 pozłacanych srebrnych przepasek (*precinctoria*) o łącznej wartości 140 florenów węgierskich. Jednak w jego treści umieszczono adnotację, że oddalenie roszczeń dotyczy „et aliarum rerum superius scriptarum”⁸⁷, co należy odnieść do całości zarzutów, również tych wnoszonych przez pasierbów razem z Achillesem. Ów wpis przynosi też informację o okolicznościach, w jakich Dorota miała wejść w posiadanie wymienionych rzeczy. Otóż Wacław i Stanisław oskarżyli ją, że ta „clandestine alias szkryczye” wzięła klucze ich ojca Jana do jego skarbcza w Ostrorogu, w którym przechowywana była wyprawa ich matki, księżnej Heleny, w postaci pereł, szlachetnych kamieni, złota, srebra, szat i różnorodnych ozdób, i że z owego skarbcza zabrała właśnie owe 4 przepaski⁸⁸. Miało to nastąpić w 1500 roku,

⁸⁵ Tamże, k. 71—72v.

⁸⁶ Tamże, k. 76—77; planowane na wrzesień 1502 r. roczki się nie odbyły, a w 1503 r. sąd najwidoczniej ani razu się nie zebrał, skoro kolejne wpisy pochodzą dopiero z posiedzenia sądu z 4 marca 1504 r., zob. tamże, k. 69 i n.

⁸⁷ Tamże, k. 96.

⁸⁸ Co ciekawe, w 1503 r. Ostrorogowie pozywali również brata Doroty, Macieja, o kradzież pewnych sum i rzeczy ze skarbców w Grodzisku i Ostrorogu jeszcze za życia Jana w 1501 r. Miał tam „włamać się”, posługując się dorobionymi kluczami, zob. AP Poznań, Pyzdry Z. 16, k. 85—85v, 86v, 93v—94v, 104v.

w czasie kiedy jeszcze ich ojciec był kasztelanem poznańskim⁸⁹. A oni teraz, jako spadkobiercy wszystkich dóbr, a także wyprawy swej matki, domagają się ich zwrotu.

To, że określone rzeczy, które Dorota miała zwrócić pasierbom, stanowiły majątek po zmarłej pierwszej żonie Ostroroga, jest rzeczą pewną. Tym też należy tłumaczyć występowanie z pozwami odrębnie albo przez samych Wacława i Stanisława, albo przez tychże razem z Achillesem, co było podyktowane właśnie odmiennymi tytułami praw do dóbr, wobec których kierowali roszczenia. Bardziej zagadkowo natomiast jawią się okoliczności i czas — jeśli wierzyć przedstawionym oskarżeniom Ostrorogów — wejścia przez Dorotę w posiadanie wymienionych tu wcześniej rzeczy. Jeśli chodzi o pieniądze i przedmioty pochodzące ze skarbcza w Ostrorogu, to, pomijając kwestię, czy rzeczy te pobrała ona potajemnie, tak jak oskarżają ją pasierbowie, czy zostały jej one przekazane za wiedzą jej męża, niewątpliwie musiało to nastąpić za jego życia. Po jego śmierci bowiem nie miałyby ona do nich dostępu. Inaczej wygląda kwestia dóbr pochodzących ze skarbcza w Grodzisku. W dwóch wpisach z 1504 roku, w których odnotowano, że Dorota jest pozywana o sumy 199 i 237 florenów, wyraźnie zaznaczono, że przejęła je bez wiedzy i woli Ostrorogów po śmierci ich ojca⁹⁰. Również pochodzący z 14 lutego 1502 roku wpis informuje, że skwitowała ona swego brata Macieja Wrzesińskiego ze złota, srebra, pereł, klejnotów i szat, które złożyła u niego na przechowanie po śmierci męża⁹¹. Musiało to zatem wydarzyć się w bardzo krótkim czasie pomiędzy zgonem Jana a najazdem jej pasierbów na Grodzisk, który nastąpił, jak źródła określają, *mox* po jego śmierci.

* * *

Wbrew temu, czego należałoby oczekiwać, kolejne lata nie przyniosły uspokojenia w relacjach między Dorotą a jej pasierbami. O tym, że konflikt między nimi wciąż trwał, a być może nawet uległ nasileniu, świadczą ustanawiane przez starostę wielkopolskiego kolejne wadia między nimi, aby żyli w pokoju. Pierwsze, w wysokości 400 grzywien, starosta ustanowił 17 marca 1505 roku⁹². Zapewniło ono spokój na krótko, albowiem kilka miesięcy później, 7 sierpnia, starosta nałożył kolejne wadium, tym razem pod-

⁸⁹ Jan jako kasztelan poznański ostatni raz wzmiankowany jest 19 października 1500 r., z tytułem wojewody — po raz pierwszy dopiero 8 stycznia 1501 r. (UrzWp, nr 364, 495).

⁹⁰ AP Poznań, Poznań Z. 23, k. 71: „post mortem patris ipsorum --- sine scitu et voluntate eorum receptis”.

⁹¹ AP Poznań, Poznań Gr. 62, k. 213v—214: „omnes res quascumque circa eum ad conservandum reposuerat post mortem prefati magnifici Johannis Ostrorog palatini Poznaniensis videlicet aurum, argentum, margaritas, klenodia et vestes”.

⁹² AP Poznań, Poznań Gr. 65, k. 52v.

wyższając znacząco jego wysokość, aż do 1000 grzywien⁹³. Groźba zapłaty tak wysokiej sumy nie powstrzymała jednak Waclawa i Stanisława przed dalszym niepokojeniem macochy. Ta zatem zwróciła się o interwencję do króla, czego efektem było wystawione na zjeździe generalnym w Lublinie w dniu 10 lutego 1506 roku „speciale mandatum et commissio” Aleksandra Jagiełłończyka skierowane do starosty generalnego wielkopolskiego Jana Zareby z Kalinowy. Nakazywał on w nim ustanowienie wadium w wysokości 2000 florenów węgierskich między Waclawem i Stanisławem z Ostrorogu a ich macochą Dorotą z Wrześni, aby ta mogła dzierżyć bez przeszkód swe dobra oprawne i czerpać z nich pożytki. Jak wynika z treści królewskiego pisma, decyzja władcy była odpowiedzią na złożone przez Dorotę zażalenie na Ostrorogów. Kobieta skarżyła ich o „graves iniuras et molestias”, które spotykały nie tylko ją, ale i jej *familiares* oraz poddanych. Wypełniając wolę królewską, starosta wielkopolski ustanowił 16 lutego wadium we wskazanej wysokości⁹⁴.

Informacja o ustanowieniu wadium w dniu 16 lutego 1506 roku jest ostatnią wzmianką źródłową o Dorocie. Jako *terminus ante quem* jej śmierci proponowana jest data 17 kwietnia 1510 roku⁹⁵. Wówczas to Waclaw i Stanisław Ostrorogowie dokonali formalnego podziału dóbr między siebie, a wśród majątności, jakie przypadły temu pierwszemu, znalazły się dobra ziemskie, które tytułem oprawy dzierżyła wcześniej ich macocha⁹⁶. W kolejnym roku, 28 maja, Waclaw dokonał też na połowie miasta Międzychód i przyległych wsiach oprawy posagu i wiana swojej żonie Urszuli z Kutna⁹⁷. Wniosek, że posiadanie dóbr międzychodzkie przez Ostrorogów oznacza, że najpewniej Dorota już nie żyła, należy uznać za słuszny, nie bowiem nie wskazuje, aby kobieta została ponownie wypędzona ze swej oprawy. Jednak dobra międzychodzkie są poświadczone w posiadaniu Waclawa i Stanisława już wcześniej. Wpis z 18 marca 1508 roku informuje, że nie stawili się oni tegoż dnia przed sądem celem zapłaty kary 14 grzywien, nałożonej z racji niedopuszczenia przez nich do obłożenia ciążą połowy miasta Międzychód⁹⁸. Majętność ta musiała zatem już wówczas znajdować się w ich rękach. Stąd należy przyjąć, że śmierć Doroty nastąpiła przed tą datą.

⁹³ Tamże, k. 101v.

⁹⁴ AP Poznań, Kalisz Gr. 31, k. 113v.

⁹⁵ Tak Z. Górczak: *Rozwój majątków...*, s. 327.

⁹⁶ AP Poznań, Poznań Gr. 14, k. 91—92.

⁹⁷ Tamże, k. 139v.

⁹⁸ AP Poznań, Poznań Gr. 66, k. 108v.

Przedstawiony opis dziejów Doroty z Wrześni ukazuje jej losy na przestrzeni niecałych 12 lat (od lipca 1994 do lutego 1506 roku). Biorąc pod uwagę ustalony hipotetycznie czas jej narodzin oraz stosunkowo dokładną już datę śmierci, można przyjąć, że żyła ona od ok. 30 do ok. 35 lat. Zaprezentowana „biografia” ogranicza się więc do ok. 1/3 długości jej życia. Okres ten poznajemy przez pryzmat wydarzeń, które były jej udziałem jako żony, a następnie wdowy, i które też ukazują jedynie pewne aspekty egzystencji Doroty. Ten stan rzeczy jest przede wszystkim wynikiem tego, że do odtworzenia jej losów posłużyły wpisy do ksiąg sądowych. Dokumentowały one jedynie aktywności związane z zakresem działalności instytucji, których potrzebom owe księgi służyły, tj. sądu ziemskiego i starościńskiego. Specyfika podstawy źródłowej niejako zatem z góry określa charakter i zakres informacji, jakie można uzyskać bezpośrednio o życiu Doroty, podobnie jak innych kobiet z warstwy szlacheckiej. Ponadto należy także pamiętać o określanych przez prawo i praktykę społeczną uwarunkowaniach działania kobiety przed sądem w zależności od jej stanu cywilnego, determinujących również typ prowadzonych przez nią bądź z jej udziałem spraw. Dlatego też zapiski sądowe najobficiej informują o życiu wdów, natomiast stosunkowo niewiele bądź niekiedy w ogóle niczego nie dowiadujemy się z nich o życiu kobiet w okresie ich panieństwa, gdy pozostawały pod pieczę ojców lub braci⁹⁹. Podobnie jest także w przypadku Doroty, o której losach z czasów sprzed zamążpójścia źródła wcale nie informują, a najwięcej wiadomości o niej przekazują dla okresu, gdy była wdową.

Czy również pod innymi względami życie Doroty jako żony i wdowy było typowe dla losów innych szlachcianek w późnośredniowiecznej Polsce, czy też różniło się od nich znacząco? Czy może inaczej: na ile i w czym było podobne, a czym się różniło? Odpowiedź na te oraz inne pytania dotyczące życia kobiet z kręgu warstwy szlacheckiej w późnośredniowiecznej Polsce nie jest możliwa na obecnym etapie badań, przede wszystkim z racji braku odpowiednich studiów nad indywidualnymi losami szlachcianek. Chodzi tu o możliwości, jakie niesie porównanie doświadczeń i wydarzeń z życia Doroty z doświadczeniami i wydarzeniami życia innych kobiet, które pozwoli dostrzec to, co w jej biografii było typowe i wspólne dla losu kobiet z jej warstwy, oraz to, co jednostkowe i wyjątkowe. Podstawę do takich porównań mogą dać przede wszystkim prowadzone na podstawie metod właściwych dla badań genealogicznych studia nad indywidualnymi losami kobiet wywodzących się z tego samego środowi-

⁹⁹ Zob. A. Szymczakowa: *Panny, mężatki i wdowy przed sądami ziemskimi i grodzkimi w Sieradzkim w XV wieku*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2002, T. 7, s. 81—99.

ska społecznego. Oprócz wyjawienia tego, co wspólne i typowe oraz jednocześnie niejako stanowiące strukturalne ramy życia kobiety, dadzą one także wgląd m.in. w to, co w losach szlachcianek było wynikiem indywidualnych wyborów i motywacji lub nawet przypadku, przybliżając badacza do realiów ich życia w całej złożoności i różnorodności¹⁰⁰. Tytułem przykładu można tutaj przywołać obserwację, że związki małżeńskie przedstawicieli warstwy możnowładczej z kobietami z rodzin o średnioszlacheckim statusie nie były niczym wyjątkowym, tyle że zazwyczaj niższy status społeczny kandydatki na żonę był rekompensowany dziedziczeniem przez nią dóbr ziemskich. To, że sytuacja taka nie wystąpiła w wypadku małżeństwa Doroty i Jana Ostrogora, stawia jego zawarcie w zupełnie innym świetle. Skłania również do postawienia pytania o możliwość emocjonalnego podłoża jego skojarzenia oraz przemawia za prawdopodobieństwem takiego wyjaśnienia. W odniesieniu zaś do „zbiorowej” biografii kobiet sytuacja ta pokazuje, że w rzeczywistości społecznej obok działań typowych dla danej warstwy było też miejsce dla odmiennych zachowań.

Badanie indywidualnych losów kobiet oznacza także analizowanie poszczególnych, poznawanych wydarzeń z ich życia w kontekście poprzedzających je i następujących po nich zdarzeń oraz z perspektywy tego, kim była dana kobieta. To z kolei pociąga za sobą konieczność odtworzenia całości jej życia, a nie tylko wybranych jego stadiów, oraz poznanie kręgu rodzinnego, z którego się wywodziła. Weźmy tu jako przykład opisane wcześniej szczególne troskę i szczodrość Ostrogora w zabezpieczeniu materialnym po jego śmierci Doroty i zrodzonych przez nią dzieci. Świadczą one nie tylko o uczuciu, jakim darzył najpewniej swą żonę w trakcie trwania małżeństwa, ale i uprawdopodobniają przypuszczenie o „upodobaniu”, jakim mógł zapalać do niej jeszcze przed jego zawarciem. Również określanie w źródłach Doroty mianem *magnifica*, niebudzące zdziwienia, skoro jej mąż to *magnificus dominus*, nabiera innego znaczenia, gdy weźmiemy pod uwagę jej średnioszlacheckie pochodzenie. Pod tym względem przypadek drugiej żony Jana Ostrogora jest też interesujący dla studiów nad losami kobiet, które w wyniku małżeństwa weszły do rodzin o wyższym statusie niż ich rodziny pochodzenia.

Zaprezentowane uwagi odnoszące się do metodologii prowadzenia badań nad życiem kobiet z warstwy szlacheckiej w późnośredniowiecznej Polsce w żaden sposób nie wyczerpują powiązanej z nimi problematyki. Służą one jedynie podkreśleniu potrzeby uzupełnienia ich o nowe podejścia i wskazania jednego z nich. Kluczową rolę odgrywa tu odtworzenie losów kobiet w ich indywidualnym wymiarze, stanowiące punkt wyjścia do późniejszych

¹⁰⁰ Na temat metody genealogicznej i jej wykorzystywania w badaniach z zakresu historii społecznej zob. J. Wroniszewski: *Metoda genealogiczno-rodowa w badaniach historii społecznej. Bilans i perspektywy*. W: *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*. Red. S. Gawlas. Warszawa 2011, s. 107–120.

analiz porównawczych. Stąd też głównym celem przedstawionego tekstu było zaprezentowanie możliwości, jakie niesie materiał źródłowy dla odtworzenia indywidualnych losów kobiety. Sądzę, że cel ten został zrealizowany, a rezultaty są na tyle satysfakcjonujące, że zachęcą innych badaczy do podobnych wysiłków.

Witold Brzeziński

**The life of Dorota of Września, the wife of the Poznań voivode, Jan Ostroróg
Contribution to the women's history in the late medieval Poland**

Summary

The purpose of this text is to show the life of Dorota of Września, the second wife of the Poznań voivode, Jan Ostroróg. It also attempts to present the possibilities offered by late medieval source material as regards the reconstruction of individual stories of women from magnate class and middle nobility. In the case of Dorota, the material allowed to determine her family origins — she was the daughter of the Biechów alderman, Piotr of Września, from the Poraj family — and to show her life in the period of her marriage to Jan and afterwards, when she was a widow. The former period is depicted primarily from the perspective of her husband's attempts to provide for the financial security of Dorota and their children: son Achilles and daughter Poliksena, in the event of his death. The time when Dorota was a widow, however, is mainly filled with court disputes with her stepchildren: Waclaw and Stanisław. The subject matter of those disputes was, on the one hand, Dorota's eventually successful attempt to recover the property, which she had received for life and which had been seized by her stepsons, as well as to punish the men for assaulting and imprisoning her. On the other hand, the stepsons accused Dorota of illegal seizure of jewellery, robes and money in silver and gold from their father's treasury, whose part was the dowry of their mother, Helena. Based on particular source premises, the text also makes an attempt to indicate the date and reconstruct the motives and circumstances of the marriage entered into by Dorota and Jan.

Witold Brzeziński

**Die Lebensgeschichte der Dorothea von Wreschen, Ehefrau des Wojewoden von Posen,
Jan Ostroróg
Ein Beitrag zur Geschichte der Frauen im spätmittelalterlichen Polen**

Zusammenfassung

Der Artikel bezweckt, die Lebensgeschichte der Dorothea von Wreschen, der zweiten Ehefrau des Wojewoden von Posen, Jan Ostroróg darzustellen. Der Verfasser beabsichtigte auch, die Möglichkeiten auszunutzen, die das spätmittelalterliche Quellenmaterial bei Wiedergabe der individuellen Schicksale der aus hochadeliger und mitteladeliger Schicht abstammenden Frauen bietet. Das ermöglichte ihm beispielsweise die Wurzeln der Dorothea, Tochter des Kas-

tellans Peter von Wreschen aus der Dynastie Poraj, zu bestimmen, und ihr Leben aus der Zeit ihrer Ehe mit Jan und ihrer Witwenschaft darzustellen. Die erstgenannte Periode lernen wir unter dem Gesichtspunkt der Bemühungen seines Mannes kennen, der Dorothea und ihre gemeinschaftlichen Kinder: Achilles und Poliksena auf seinen Todesfall zu versichern wollte. Über den Witwerstand von Dorotea dagegen erfahren wir vor allem von den Gerichtsakten, denn sie leitete gegen ihre Stiefsöhne, Waclaw und Stanisław Prozesse ein. Sie wollte zwar einerseits ihre von den Stiefsöhnen angeeigneten Güter (mit Erfolg) wiederzubekommen und die beiden Männer wegen des Überfalls auf sie und der Festnahme zu bestrafen. Andererseits wurde Dorothea von den Stiefsöhnen wegen rechtswidriger Aneignung aus der Schatzkammer ihres Vaters die eine teilweise Mitgift ihrer Mutter, Helena darstellenden: Kostbarkeiten, Kleider und goldene und silberne Münzen. Sich auf bestimmte Quellen stützend bemühte sich die Verfasserin auch, das Datum, die Beweggründe und die Umstände des von Dorothea und Jan geschlossenen Ehe festzulegen.